

Bezzásahový režim v lesích kulturní krajiny střední Evropy

Jeňýk Hofmeister

Bezzásahový režim se postupně stává důležitou součástí ochrany biodiverzity lesních stanovišť, dosud však v malé míře těch, které byly činností člověka v minulosti výrazně pozměněny. Přes neúplnost současného poznání se zdá, že zastavení lesního hospodaření může

představovat významný – a možná nenahraditelný – stimul i pro biodiverzitu dlouhodobě hospodářsky využívaných lesů kulturní krajiny střední Evropy. Podmínkou pro naplnění uvedeného předpokladu je prozíravý a dostatečně velkorysý přístup k vymezení takového území.

Význam bezzásahových lesů

Na území střední Evropy se v současnosti prakticky nenachází plošně rozsáhlejší lesní porost, který by v minulosti nebyl ovlivněn činností člověka. Dokonce i samotný vývoj a druhová skladba lesů střední Evropy v poslední době meziledové byly ovlivněny činností našich předků pravděpodobně podstatně více, než jsme si byli donedávna ochotni připustit. Kromě podpory šíření habru spojované s jeho výmladnou schopností a šíření jedle spojované s pastvou hospodářských zvířat, souvisí zřejmě i samotné prosazení buku jako dominanty většiny lesů střední Evropy v průběhu holocénu nějakým dosud ne zcela jasným způsobem s přítomností člověka (např. Lindblad et al. 2008). Ovlivňoval-li člověk v minulosti samotné utváření a následný vývoj lesních stanovišť,

lze očekávat, že ovlivnil také jejich biodiverzitu. Pomineme-li vyhubení některých velkých savců, pak sice téměř žádné další doklady o nepříznivém vlivu člověka na biodiverzitu v dávné minulosti nemáme, což ovšem vůbec neznamena, že k vyhynutí či značnému ústupu jiných méně nápadných druhů než velkých obratlovců nedošlo (např. Grove, 2002). Kupříkladu vesměs všechny bukové porosty západní a střední Evropy jsou ochuzené o řadu druhů saproxylických brouků, dosud celkem běžných v bukových porostech východní Evropy (Müller et al., 2012). Vzhledem k tomu, že bukové porosty jako celek hostí převážnou část fauny saproxylických brouků Evropy (asi 70 %), mohou být druhově chudá společenstva typického bukového lesa spíše důsledkem lidského hospodaření v uplynulých staletích

než dokladem nízkého potenciálu těchto lesů. Vysoká biodiverzita jiných lesních stanovišť, jako například habrových doubrav, se naopak zdá být přímo podmíněná dlouhodobě praktickými specifickými typy hospodaření (pařezení apod.). Tradičními formami hospodaření byly tyto porosty udržovány trvale prosvětlené a vytvářely pestrou a velkým počtem druhů obývanou mozaiku stanovišť. Opuštění tradičních forem hospodaření v průběhu 20. století má za následek zvyšování korunového zápoje a zánik prosvětlených stanovišť a s nimi i populací na ně vázaných organismů. Z tohoto důvodu se ochrana přírody snaží oživit dřívější způsoby hospodaření na těchto stanovištích, což je nepochybně velmi důležité pro ochranu dotčené části lesní biodiverzity. Současné bychom ovšem měli usilovat i o hlubší poznání

Nejstarší porosty smíšených doubrav
v navrhovaném bezzásahovém území
v EVL Dymokursko (jaro 2014). Foto: autor

spontánního vývoje dlouhodobým hospodařením ovlivněných lesů, jakkoli nevyhnutelně bude tento proces ovlivněn stávající podobou těchto lesů vtištěnou jim člověkem. Mimo jiné bychom měli studiem spontánního vývoje zodpovědět otázku, zda spontánně se vyvíjející lesy mohou za působení přírodních disturbancí a při dostatečně velké rozloze poskytnout podmínky prostředí pro bohatá společenstva organismů nejen v horských polohách, ale i v dlouhodobě obydlené krajině nížin a pahorkatin střední Evropy. Jistě lze namítnout, že to nemá smysl, když dosavadní průběh spontánního vývoje poměrně jednoznačně ukazuje na pokles druhové bohatosti těchto stanovišť (Vild et al., 2013; Vodka et al., 2009). Zaznamenaný pokles biodiverzity ovšem může být pouze přechodný a trvat pouze do doby, než se kompaktní korunový zápoj vytvořený v první fázi spontánního vývoje začne opět rozvolňovat vlivem rozpadu nejstarší generace stromů. Možné směry spontánního vývoje habrových doubrav v kulturní krajině lze na základě současných kusých znalostí odhadovat jen nesnadno. Lze však předpokládat, že v době rozpadu nejstarší generace lesa se bude prostorová variabilita světelných poměrů pod

korunami spontánně se vyvíjejícího lesa opět zvyšovat a možná se dokonce vyrovná podmínkám vytvářeným v minulosti hospodářskými zásahy. Současně lze očekávat zvýšení heterogenity dalších stanovištních podmínek, která byla předchozí hospodářskou činností potlačována: věkové (a druhové?) diferenciace stromového patra, přítomnosti a míry rozkladu mrtvého dřeva, mikrobiotopů navázaných na odumírající stromy, vývraty apod. Takové prostředí by mělo vyhovět nárokům velké části lesních organismů v daných klimatických podmínkách, a to včetně ohrožených druhů. Vhodné podmínky by zde mohla nalézt i podstatná část bioty vázané v současnosti na prostředí lesů permanentně prosvětlovaných hospodařením. O tom, kolik druhů a s jak rozdílnými stanovištními nároky je schopno v prostředí spontánně se vyvíjejícího lesa současně přežít, rozhoduje kromě vzdálenosti nejbližších refugií těchto druhů především rozloha vlastního spontánně se vyvíjejícího lesa.

S výjimkou horských lesů jsou rozměry většiny spontánně se vyvíjejících lesních porostů střední Evropy velmi skromné a čítají jen jednotky či v lepším případě desítky hektarů. Spontánní vývoj lesa je na takto malém prostoru synchronizován obvykle natolik, že se převážná část porostů nachází ve stejné fázi vývojového cyklu lesa, a nevytváří tak dostatečnou variabilitu přírodních podmínek, kterou by poskytovala paralelní přítomnost více či nejlépe všech fází vývojového cyklu lesa. Nárokům mnoha druhů lesních organismů na stanoviště vyhovuje jen určitá fáze vývoje lesa, která se ovšem na omezeném prostoru rezervace nemusí po poměrně dlouhou dobu – kritickou pro přežití těchto organismů – vůbec vyskytovat. Ani rezignace člověka na lesní hospodaření tedy nemusí zaručit očekávanou podporu lesní biodiverzity, pokud se tak nestane na dostatečně velké výměře. A naopak, samovolně se vyvíjející les o rozloze odpovídající měřítku krajiny by pravděpodobně zahrnoval širokou škálu stanovišť, vhodných nejen pro druhy vázané na stinná stanoviště s plným korunovým zápojem, ale na místech ovlivněných přírodními disturbancemi i pro druhy otevřených stanovišť. Přesnou představu o potřebné rozloze takových lesů a významu různých v úvahu připadajících disturbancí však dosud nemáme. Minimální rozloha nutná pro dlouhodobě

přežívání ohrožených populací lesních organismů závisí na typu lesního stanoviště i nárocích příslušného druhu a obecně se předpokládá, že činí nejméně 100 ha (Hanski a Walsh, 2004). Podstatná část lesních stanovišť (typicky maloplošných chráněných území), na nichž byl pozorován úbytek druhů v souvislosti s – byť i nezamýšleným – vyloučením hospodaření, tuto podmínku zdaleka nesplňuje, neboť jejich rozloha nepřevyšuje 10 či 20 ha. Doporučení minimální rozlohy lesních rezervací ponechaných spontánnímu vývoji přijatá v některých státech Evropy sice zčásti reflektují výše uvedenou hranici 100 ha, zároveň ale odrážejí rozdíly v celkové rozloze a fragmentaci lesního prostředí v jednotlivých státech i velikost států samotných. Rozloha lesů ponechaných spontánnímu vývoji se pohybuje od 1 250 ha (Belgie) po 1,5 miliónu ha (Finsko) a činí kolem 2 % rozlohy lesů Evropy (Bücking, 2000).

Bezzásahové lesy v ČR

Určit přesnou rozlohu lesů ponechaných v České republice spontánnímu vývoji není jednoduché, neboť přestože jsou některé části jádrových zón národních parků i lesních maloplošných chráněných území ponechány bez hospodářských zásahů, není zdaleka samozřejmé, že se jedná o stav všestranně a dlouhodobě respektovaný. V roce 2002 byla uzavřena a následně v roce 2008 aktualizována smlouva o spolupráci mezi Lesy ČR a Agenturou ochrany přírody a krajiny ČR při vymezování bezzásahových území v lesích a zajištění jejich monitoringu. Dle ustanovení této smlouvy by měla být bezzásahová území o předpokládané velikosti zpravidla 25 až 100 ha vyhlášována přednostně na území 1. zón chráněných krajinných oblastí a území maloplošných chráněných území v celkové rozloze až 5 000 ha na pozemcích s právem hospodaření LČR, což představuje necelých 0,2 % rozlohy lesů ČR. Dosud bylo vyhlášeno 9 lokalit bezzásahových lesů s celkovou rozlohou 657 ha (13 % smluvního závazku), řízení o zařazení dalších tří nebyla dosud uzavřena. Pouze dvě z dosud vyhlášených území zaujímají rozlohu větší než 100 ha, což je pro účinnou ochranu spontánně se vyvíjejících lesů a druhů organismů na ně vázaných nepochybně málo. Nejčetněji jsou v těchto bezzásahových územích zahrnuty porosty 3. až 6. lesního vegetačního stupně.

Zatímco k ochraně horských lesů 7. až 9. lesního vegetačního stupně přispívají nad rámec výše uvedené smlouvy bezzásahová území v jádrových zónách národních parků, spontánní vývoj lesa 1. a 2. lesního vegetačního stupně je v malé míře zajištěn pouze na stanovištích edaficky, morfologicky i klimaticky extrémních (Doutnáč, Kostelecké bory, bezzásahové lesy v 1. zóně NP Podyjí) či se specifickým vodním režimem (Libický luh). To je na jedné straně logické, neboť právě v těchto přírodních podmínkách se les v dlouhodobě obydlené krajině udržel, zatímco na pozemcích zemědělsky využitelných jen velmi omezeně a v podobě podstatně ovlivněné člověkem. Na druhé straně je dynamika spontánních procesů probíhajících v lesích se specifickými přírodními podmínkami do značné míry těmito podmínkami podmíněná, a nelze ji zobecnit pro převažující a v minulosti převážně zalesněnou zemědělskou krajinu nižších poloh v rámci České republiky. I v těchto podmínkách lze ovšem stále ještě nalézt jednotlivé lesní porosty s příznivou druhovou skladbou a dostatečnou rozlohou, jejichž některé části dosahují věku 180 let, v nichž se objevují první nesmělé příznaky rozpadu nejstarší etáže lesního porostu.

Návrh nového bezzásahového území

Pravděpodobně nejvýznamnější soubor starých převážně smíšených porostů s převahou dubu, habru a místy i buku v zemědělské krajině 1. a 2. lesního vegetačního stupně v Čechách zaujímá severní výběžek (o rozloze 204 ha) nejrozsáhlejšího lesního celku centrální části přírodní lesní oblasti Polabí mezi Rožďalovicemi a Domousnicemi. Jihovýchodní hranice tohoto území probíhá po silnici III. třídy mezi obcemi Prodašice a Dětenice, v ostatních směrech se kryje s vlastním okrajem lesního porostu. Území je součástí Evropsky významné lokality Dymokursko (o výměře 4 309 ha). Reliéf území je plochý až mírně zvlněný, nejvýrazněji mělkým údolím pravostranného přítoku Hasinského potoka s nejvyšším bodem na vrcholu Malého Borku (272 m n.m.). Geologické podloží území tvoří především svrchnoturonské a koniacké slínovce a vápnité jílovce, které jsou místy překryty štěrky až štěrkopísky. Zatímco na slínovcích a vápnitých jílovcích převažují živinami bohatší a hůře propustné oglejené půdy a místy kambizemě, na štěrcích a štěrkopíscích se

vytvářejí půdy výrazně chudé na živiny. Celková rozloha lesních porostů v území činí 198 ha. V území se nachází spontánně lesem zarůstající nivní enkláva podél pravostranného přítoku Hasinského potoka o celkové rozloze zhruba 4 ha a dva malé lesní rybníčky o rozloze 0,6 a 0,5 ha, přičemž menší z nich je téměř kompletně zazemněný.

Dominantní vegetační typ reprezentují hercynské dubohabřiny (asociace *Galio-Carpinetum*, Naturový biotop L 3.1) v široké škále variant a přechodů k jiným typům lesů. Omezeně se na hůře propustných a živinami chudších půdách vytváří přechody k vlhčím acidofilním doubravám (L7.2), v údolí kolem potoka a biotopů stojatých vod pak jasanovo-olšové luhy (L2.2). Přestože v daném území převažují porosty starší 130 let, jsou doposud málo narušené těžebními zásahy, což je výrazně odlišuje od zbytku EVL Dymokursko. Na území EVL se obdobně staré porosty nacházely donedávna na podstatně větší rozloze, v posledních letech však byla zahájena jejich obnova s využitím intenzivních lesnických technologií. Přestože celková rozloha těchto porostů na území EVL stále převyšuje stovky hektarů, nikde nevytváří srovnatelně málo narušený a přitom vnitřně poměrně heterogenní celek starých porostů jako v popisované nejsevernější části EVL.

Nejsevernější část EVL Dymokursko představuje ojedinělý a neopakovatelný kompaktní celek lesa 1. a 2. vegetačního stupně, v němž se v současné době začínají objevovat atributy a mikrostanoviště vlastní starým, samovolně se rozpadajícím (a obnovujícím) porostům, příznivé pro mnoho ohrožených saproxylických i jiných organismů. Mezi ně patří zejména postupně odumírající stromy velkých rozměrů (duby, místy buky nebo i břízy), stojící i ležící mrtvé dřevo, byť posledně jmenované zatím velmi sporadicky. Tyto porosty, jejichž nejstarší etáž je ve věku nejméně 150 let, pokrývají více než jednu třetinu plochy vymezeného území (37 %, celkem 73,4 ha), porosty s nejstarší etází ve věku vyšším než 130 let pak více než 50 % (102,1 ha) a porosty starší než 100 let pak 80 % vymezeného území (158,3 ha). Příměs jehličnatých dřevin se vyskytuje na 13,5 % plochy porostů vymezeného území (celkem 26,7 ha), přičemž jen na 4 ha převyšuje podíl jehličnanů 90 % druhové skladby. Tyto údaje svědčí o tom,

že vymezené území zahrnuje v současnosti naprosto unikátní celek starého lesa s „přírodě blízkou“ druhovou skladbou v přírodních podmínkách dobře charakterizujících nížinné polohy České křídové tabule.

Flóra a fauna území zahrnuje typické reprezentanty příslušných vegetačních typů a podle dostupných údajů nezahrnuje žádné mimořádně cenné a zákonem chráněné organismy, jejichž stanoviště by mohla být ohrožena zavedením bezzásahového režimu. Rozloha území navrženého pro bezzásahový režim činí necelých 5 % rozlohy EVL Dymokursko, takže druhy vázané výlučně na prostředí hospodářského lesa by neměly být touto změnou výrazněji dotčeny. V souvislosti se zavedením bezzásahového režimu lze naopak očekávat brzký vznik nových mikrostanovišť vázaných na struktury starých a pomalu odumírajících stromů, které mohou být potenciálně osídleny řadou ohrožených druhů organismů s omezeným či v současnosti dokonce neznámým výskytem v dané oblasti.

Určitou komplikaci pro zavedení bezzásahového režimu představuje poměrně pestrá vlastnická struktura porostů vymezeného území. Všechny nejstarší porosty o rozloze bezmála 90 ha tvoří v zásadě kompaktní celek a náleží do správy Lesů České republiky, většina navazujících porostů starších 130 let je zčásti církevním a zčásti obecním majetkem. Mladší porosty v severní části vymezeného území se nachází většinou ve vlastnictví fyzických osob. V současnosti před námi vyvstávají dvě možnosti, jak s výše popsáním ojedinělým souborem starých porostů v EVL Dymokursko naložit. Jednou z nich je v duchu argumentů uvedených v tomto textu nalézt vůli k zastavení hospodářských zásahů na dostatečné rozloze těchto lesů a jejich ponechání spontánnímu vývoji. Takový krok by byl logickým pokračováním úsilí o ochranu lesní biodiverzity v kulturní krajině i snahy o hlubší porozumění přírodním procesům ovládajícím dynamiku lesa v daných podmínkách. Anebo nabízenou šanci nevyužijeme, dotčené staré porosty vytěžíme, a přinejmenším na mnoho desetiletí přijdeme o srovnatelně příhodnou chvíli takové rozhodnutí znovu udělat.

Autor se věnuje ekologii lesních ekosystémů